

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Antranik [Yeritsyan] adlı yazarın 1900 yılında Tiflis'te yayımlanan *Dersim: Canabarhortutyun yev Değakrutyun* [Dersim: Seyahat ve Topografi] adlı Ermenice kitabının çevirisidir.

**

Ermenice veya kimi Türkçe, Kürtçe, vb. ile yerel ağza ait sözcük ve cümleler, ayrıca kitap adları vb. *italik* dizildi. Paragraflamada ve diyaloglarda yaptığımız kimi biçimsel değişiklikler dışında sadık kaldığımız metne müdahalelerimiz köşeli ayrıçlarla belirtildi. Açıklama vermeyi gerekli görüp * ile ve yazara ait olup ^{1,2,3} şeklinde işaretlediğimiz sözcüklerle ilgili notlar kitabın arkasında (s. 176) “Açıklamalar/Notlar” başlığı altında verildi.

Yer adları genellikle Ermenice kitapta geçtiği şekliyle yazıldı; ancak yazarın betimlediği Dersim'i ve coğrafyayı günümüz verileriyle izleyebilmek açısından kitaba “yeni ad”ları da içeren karşılaştırmalı bir liste eklendi (s. 185); bu listenin hazırlanmasında ana kaynak olarak www.nisanyanmap.com *Index Anatolicus*'tan yararlanıldı.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un

Ana Yazım Kılavuzu (Epsilon Yay.) temel alındı,

Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı; ancak “...dağı, çayı, manastırı” vb. isim tamlamaları ile *ağa*, *beg* vb. sanlarda büyük harf ve kesme imi kullanımından kaçınıldı; ay isimleri ise büyük harfle yazıldı.

Bu kitap Türkiye'de daha önce Têrnîrê Xelîl çevirisiyle Kürtçe (*Dêrsim –Rêwîti û erdnîgarî-* Deng Yayınları, Diyarbakır 2009) ve

Roşan Lezgîn çevirisiyle Zazaca (*Dêrsim: Raywanî û Cografya*, Vate Yayınları, İstanbul 2010) yayımlanmıştır.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

DERSİM

SEYAHATNAME

A r a s Y a y ı n c ı l ı k

İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z.

34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02

Fax: (0212) 252 65 19

info@arasyayincilik.com

www.arasyayincilik.com

Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 135

Antranik

Dersim: Seyahatname

(Özgün Adı: *Dersim: Canabarhortutyun yev Değakrutyun*)

Ermeniceden Çeviri

Payline Tomasyan

Redaksiyon - Yayına Hazırlama

Ardashes Margosyan

Kapak Tasarımı

Aret Gıdır

Kapak Fotoğrafi

Şal-şapikli kıyafetleriyle Dersimli köylüler

(KALAN, Hasan Saltık arşivi)

ISBN 978-605-5753-35-1

Baskı

Sena Ofset

2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul, Tel: (212) 613 03 21

Sertifika No: 12064

İstanbul, Kasım 2012

DERSİM

SEYAHATNAME

ANTRANİK

ÇEVİREN
PAYLİNE TOMASYAN

BİRİNCİ BÖLÜM
DERSİM'E SEYAHAT

İLK SEYAHAT

1

Kiğı Kasabasından Altun-Hüseyn'e

Sıradan bir bahar akşamıydı. Ay, gümüşü ışığıyla Kiğı dağlarını ve vadilerini aydınlatıyordu. Taze bitki örtüsü esen akşam meltemiyle hafif hafif hışırdıyordu. İnsan bu muhteşem görüntüye hayran oluyor, kendini başka âlemlerde sanarak bir an büyüleniyordu.

1888 yılıydı, hayatımın on dördüncü baharı. Kalbim deli gibi çarpıyordu; seyahate çıkmak, dünyanın bir ucundan diğer ucuna gezmek istiyordum. Atlar zaten hazırды, nihayet tekrar yola çıkacaktık. Bu sefer tamamen yabancı bir diyara, hakkında konuşanın çok, ama bilenin ve görenin az olduğu Dersim'e gidecektik.

Babam gibi sevdiğim yol arkadaşım, “Gidelim,” der demez, atımın üzerine yerleşiverdim. Arkadaşım da atına bindikten sonra, Kiğı kasabasından hızla ayrılıp Ermeni mahallesinden geçtik. Orada ses seda yoktu. Pazardan geçtik, bekçiler arka arkaya düdükle çalarak işaretliyorlardı. Büsbütün sessizlik hüküm süren Türk mahallesini de ardımızda bırakıp, nihayet kasabayı ikiye bölerek hızla akan ve Lıçık çayına dökülen derenin üzerindeki köprüden geçtik.

Tüm gece yol alarak şafak sökerken Sergevilig Ermeni köyüne vardık. Köyde yaklaşık 250-300 hane vardı; sadece 5-6 hanesi Kürt'tü. Bir kilise, hemen yanında da bir okul vardı. Köyün bir tarafında köylülerin odun ihtiyaçlarını giderdikleri sık ormanlık bir alan, diğer tarafında ise

ekip biçtikleri tarlalar vardı. Köyün ucunda bir çeşmenin önünde durduk. Köylü kadınlar orada yüzlerini yıkıyor, testilerine çarçabuk su doldurup evlerine taşıyorlardı. Kadınlardan biri saygıdan yüzünü örtüp bize birer tas su verdi. Suyumuzu içtikten sonra gerçekten de şekli bir ayvaya benzeyen Sergevilig* köyünden ayrıldık.

Sergevilig köyünden ayrıldıktan üç saat sonra meyve ağaçları ve az sayıdaki bağlarla bezeli Altun-Hüseyn köyüne vardık.

Köyde yaklaşık 300 hane vardı; 8-10 hanesi Kürt, diğerleri ise Ermeni evleriydi. Ermenilerin bir kilisesi, küçük bir de okulları vardı; ancak öğretmen olmadığından kapalıydı. Köy zengin, istisnasız herkes çiftçilikle uğraşıyor olmalıydı; çünkü büyük bir kısmı kurak olsa da köyün epeyce ekilecek toprağı vardı.

Köy şaşırtıcı bir konuma sahipti. Dört tarafını çevreleyen ormanlarla kaplı yüksek dağlar büyük kare bir çukur oluşturmuştu. Köy o çukurun tam ortasındaki bir tepenin üzerinde kurulmuştu. Kuzeyinden iki-üç küçük dere köyü dolanıp güneye doğru akıyordu. Eğer güneyde bu derelerin önü kapansa Altun-Hüseyn köyü yerine kısa zamanda bir göl oluşur, köy de bir adacık oluverirdi.

Köyün papazı İstanbul'da eğitim almış, epeyi bilgili biriydi. Hatta Tercan ve Kuzuçanlı bazı Kürt *beg*lerine karşı dava açmıştı; çünkü o *beg*ler, özellikle Kuzuçan'ın merkezi otoriteye tabi kılınmasından sonra, genellikle yerli ve özellikle de Altun-Hüseynli Ermenileri rahatsız etmeye, soymaya ve onların topraklarına el koymaya başlamışlardı. Cemaatin çıkarlarını savunan papaz İstanbul Ermeni patrikhanesine ve Bab-ı Âli'ye başvurarak kendilerine sahip çıkılmasını, çok yakın bir tehlikeyle karşı karşıya oldukla-

rını bildirdi. Bu başvuruyla da yetinmeyip İstanbul'a gitti ve davasını bizzat savundu.

Bu esnada papaz ile Bab-ı Âli arasında ne döndü bilmiyoruz; ama bildiğimiz bir şey var ki, Bab-ı Âli papazın isteklerinin bir kısmını gerçekleştirerek onu görevinin başına gönderdi. Papaz döner dönmez bu sefer de II. Şah Hüseyin *bege* karşı dava açtı (1877 savaşıdan sonra). Uzun süre Şah Hüseyin'e karşı mücadele etti, defalarca İstanbul'a gitti ve sonunda Osmanlı yönetimi Şah Hüseyin'i çeşitli formalitelerle Erzincan'a davet edip hapsedince rahatladı. Şah Hüseyin uzun zaman hapis kaldıysa da, Osmanlı yönetiminin yüksek rütbeli görevlilerine binlerce altın rüşvet vererek evine dönmesi koşuluyla serbest bırakılmayı başardı. Daha Erzincan'dan yola çıkmadan yurkarıdan bir emirle Kuzuçan'a *kaymakam* atandı. Emrine verilen yüz Osmanlı askeriyile evine döndü.

Köyün yakınından geçip, on dakika kadar kuzeye doğru yol aldık. Bir tepenin üzerinde II. Şah Hüseyin *begin* kardeşi İbrahim *begin konağı* vardı. *Konağın* kapısının önünde indik. Bizi iki uşak karşıladı; biri atları aldı, diğeri ise bizi *selamlık odasına* götürdü. Başka uşaklar da yöre geleneklerine göre soğuk suyla ayaklarımızı yıkayıp, bizi güzel halıların üzerinde istirahat etmeye buyurdular. Birer *şeker şerbeti* ikram ettiler, sonra da *beglerine* gelişimizi haber vermeye gittiler. Beş dakika geçmeden Abbas *beg* ve Şah Hüseyin *beg* (İbrahim *begin* evlatları) içeri girip bizi sevgiyile karşıladılar. Uşaklar kahve ile gül tatlısı getirdiler. Kahveleri içtikten sonra *begler* istirahat etmemiz için bizi yalnız bıraktılar. Baş başa kalınca arkadaşım bilgi verdi:

“Babaları İbrahim *beg* öleli çok olmuştur. İki karısı vardı. Abbas *beg* birinciden, küçüğü Şah Hüseyin *beg* ikin-

cidendir; biri 17 öbürü 15 yaşındadır. Şah Hüseyin'in bir de 13 yaşında Emiş adında bir kız kardeşi var.”

Bu arada, arkadaşım, eğer kadınlar beni hareme çağırıp çeşitli konular hakkında sorgu sual ederlerse, “Öyledir, böyledir...” deyip geçiştirmemi öğütledi.

Tam da bu konuşma esnasında iki uşak eşliğinde güzel bir kız içeri girdi. Arkadaşımın da bahsettiği Şah Hüseyin *begin* kız kardeşi Emiş'ti. Kibarca selamlayarak oturdu ve sıradan şeyler hakkında konuşmaya başladı. Birkaç dakika sohbet ettikten sonra da beni işaret ederek, arkadaşımdan ricada bulundu:

“İzin verin bu genci hareme götüreyim. Annelerim onu görmeyi arzu ediyorlar.”

Arkadaşım izin verdi ve ben Emiş hanımı takip ederek iki katlı bir evin önüne geldim; *selamlık odasından* 30-40 adım uzakta, batıda kalıyordu. Burası *heramlıktı*. Zevksiz bir şekilde düzenlenmiş çiçekliğin, birkaç meyve ağacının bulunduğu, bir de tavuk, hindi, ördek ve kazların karma-karışık otladığı geniş bir avludan geçtik.

Emiş hanım bütün bunları tek tek göstererek taş merdivenlerden haremin divanhanesine götürdü beni. Burası kare şeklinde, beyaz alçıyla sıvanmış, güzel halılar ve kilimlerle doğu tarzında döşenmiş büyük bir odaydı. Duvarlarda gümüş kaplı silahlar, çeşitli eşyalar, bir de küçük bir ayna asılıydı. Aynanın önündeki uzun çivilere gümüş tellerle örülü uzun uzun tütün *çubukları* yerleştirilmişti. Odanın iki tarafından, ipek perdeleri olan iki küçük kapı açılıyordu. Bunlar iki *hanımın* yatak odalarıydı. *Hanımlar* odanın üst kısmında oturmuşlardı. Dağlılara özgü yapılı, birbiriyle yarışacak güzellikte iki kadın. Biri Abbas'ın, diğeri Şah Hüseyin *beg* ile Emiş'in annesiydi.

Odadan içeri girince iki güzel *hanımı* kibarca selamladım. Selamımı aldılar, kendilerinden uzakta oturmama izin vermediler, aksine aralarına oturtular. Vişne şurubu ikram ettikten sonra şehirdeki yaşamla ilgilendiler. Ermeni ve Türk kadınlarının yaşamları, giyim kuşamı, takıları, güzellikleri hakkında ayrıntılı bilgi isteyip bir karşılaştırma yapmamı istediler. Tüm bu soruları cevaplayarak elimden geldiğince onları memnun ettim. Sonra da kendi yaşamlarını, geleneklerini, giysilerini, takılarını şehirli kadınlarıkiyle safiyane karşılaştırdım. Her cümlemde ikide bir gülüyor, benimle eğleniyorlardı; çünkü dediğim gibi, safiyane, hele bir de Ermenice ve Türkçe karıştırıp konuşuyordum ya, bazen hiçbir şey anlamayıp tekrar ettiriyorlardı.

Bir grup misafir kadın geldiğinde muhabbet artık farklı konulara kaymıştı. Gelenler Tercan *beglerinin* eşleriydi, kocalarıyla birlikte Havlor Surp Garabed manastırına adanmış gidiyorlardı.

Misafirler odaya girince ben dışarı çıkmak için ayaklandım. Misafir kadınlar *hanımlara* beni sordular:

“Kamo?” (Kimdir?)

“*Armenego!*” (Ermeni’dir!) diye cevapladılar ve hemen, az önce benim anlattıklarımın bazılarını misafirlere aktardılar. Hep beraber gülüşüp eğlendiler.

Selamlık odasına döndüm. Tercan *begleri* arkadaşımın etrafında toplanmış, çeşitli konular üzerine tartışıyorlardı. Tartışma gittikçe alevlenip sertleşti ve sonunda doğrudan milli gururumuzun incineceği bir yere geldi. Arkadaşım da onlara sert cevaplar vermeye başladı. Tartışanlar daha çok 15-18 yaşlarında delikanlılardı. Arkadaşımı silah atışına ve *cirite*¹ davet ettiler, ama o alaycı bir gülüşle;

“Ben sizin gibi çoluk çocukla öyle basit oyunlar oyna-

yıp yarışmam; ama illa bize marifetlerinizi göstermek istiyorsanız işte onunla yarışın,” deyip beni işaret etti ve dönüp bana seslendi:

“Haydi, atıma atla da bizimle dalga geçen şu çocuklara marifetlerini göster bakalım.”

Artık benim için ölmek, mağlup olmaktan daha iyiydi; çünkü mağlup olmak bir tür ölüm demektir. Arkadaşım bana güveniyordu; ama atıma güvenemediği için kendi atını verdi bana. Silahlar ve atlar hazırды. Atlarımıza atlayıp güzel bir kıra gittik. Epeyce uzağa hedef dikip başladık atışlara. Onların atışlarının beşte üçü isabetliydi. Sıra bana gelince ilk atışımı “tesadüfi” sayıp kabul etmediler, ikincisinde de bir bahane buldular, üçüncüye de zaten gerek görmediler.

Atları birbirine doğrulttuk, şimdi sıra *cirit*teydi. Benimle Şah Hüseyin *beg* ve üç kişi eş oldu; böylece karşılıklı denk güçler oluştu. Uşaklar hepimize birer deste tahta ok² verdi ve oyuna başladık. Epeyi uzun süre mücadele ettik; sonra onlardan biri beni yaraladı, ben de atımın sayesinde, ona darbe indirmekle kalmadım, atından da yere yuvarlandım. Bu davranış genç *beg*lerin hoşuna gitmedi, kıskançlıktan daha da alevlendiler ama arkadaşım yetişerek;

“Ee, anladık, bu kadar yeter. Artık arkadaşımı bırakın da kendi aranızda yarışın bakalım,” dedi.

Atımdan inerek çocuksu, saf bir gururla oraya buraya çektim atımı. Arkadaşım tartışmamam ve olanlar hakkında konuşmamam için uyardı beni. Daha tatsız olaylar olmasını istemiyordu.

Konağa döndüğümüzde akşam olmuştu. *Hanımlar* yine çağırıldılar, gittim. Onlardan biri beni yanı başına oturtarak sordu:

“*Cavraş suvari*, oyununuzu pencereden izliyordum. Niye yeğenimi attan yere düşürdün, korkmadın mı? Onlar seni kolladı. Ya onlar da seni yere yığsalar mı?”

Cevabım onları sadece güldürdü ve küçük hediyeler vererek beni takdir ettiler.

Arkadaşımın yanına dönünce *cavraş suvarinin* ne anlama geldiğini sordum. O da “kara gözlü atlı” anlamına geldiğini söyledi.